

Uloga turizma u diferenciranom demografskom razvitku otočnih naselja: primjer srednjodalmatinskog otočja

Ivo Nejašmić*

U radu se razmatra uloga turizma u diferenciranom demografskom razvitku otočnih naselja na primjeru srednjodalmatinskog otočja. Pokazalo se da je turizam ubrzao demografske procese pridonijevši, posebice, praznjenju naselja u unutrašnjosti otoka, a snažno je utjecao i na diferencirani demografski razvoj otočnih naselja uz more. Zaključuje se da razvijeni turistički sektor gospodarstva snažno inducira demografsko oživljavanje otočnih naselja.

Ključne riječi: srednjodalmatinsko otočje, demografske značajke, razvitak turizma, uloga turizma u demografskom razvitku

Role of Tourism in Differentiated Demographic Development of the Island Settlements: Example of Middle Dalmatian Islands

This work looks at the tourism role in differentiated demographic development of the island settlements exemplified by the Middle Dalmatian islands. It has turned out that tourism accelerated demographic processes having contributed to the emptying of the island interior settlements and that it strongly influenced differentiated development of the island coastal settlements. To sum up: a developed tourism sector of economy strongly induces demographic revival of the island settlements.

Key Words: Middle Dalmatian Islands, demographic features, role of tourism in demographic development

UVODNA RAZMATRANJA

U razvijenom svijetu već je dugo fenomen otoka u žarištu zanimanja i svestranih istraživanja. Sve više dolaze do izražaja suvremena civilizacijska poimanja prirodogeografskih, gospodarskih i antropogenih značajki geoprostora, a pritom se otoci tretiraju kao posebno vrijedan prostor. Kada govorimo o hrvatskom otočju valja istaknuti da se radi o osebujnom spletu razvojnih značajki, ambijenta i mentaliteta, tj. jedinstvenom skladu prirodnog i kulturnog krajolika. Porastom društvene svijesti o zaštiti okoliša te suvremenim valoriziranjem jadranskog prostora, hrvatsko otočje biva sve zanimljivije stručnoj i široj javnosti, a posebice raste zanimanje za novija demografska kretanja.

* Dr. sc., izv. prof., Učiteljska akademija, Savska cesta 77, 10.000 Zagreb, Hrvatska / Croatia.

Gotovo svi radovi koji proučavaju suvremeni demografski razvoj hrvatskog otočja, spominju turizam kao čimbenik revitalizacije priobalnog otočnog prostora. Ukazuju i na činjenicu da napredak koji je donio turizam nije tekao ravnomjerno kod svih otoka; na to je utjecao niz čimbenika i posebnosti (prometna dostupnost, stanje infrastrukture, demografske značajke i dr.). Ističe se da u pravilu veću gustoću naseljenosti imaju otoci bolje prometno povezani s obalom te otoci koji su jače razvili turizam (V. Mikačić, 1987). Novije analize ukazuju na značajne razlike u demografskom kretanju između određenih skupina naselja. Tako naselja u unutrašnjosti otoka doživljavaju pravi demografski slom dok naselja uz more, zahvaljujući dinamičnijem gospodarskom kretanju, koje je primarno potaknuo razvoj turizma, bilježe porast broja stanovnika (I. Lajić, 1997). Uočene su razlike i u dobnom sastavu stanovništva. Dobno-spolna piramida skupine naselja u unutrašnjosti otoka ima regresivnije obilježje ("duboka starost") nego skupina otočnih naselja uz more ("starost") (I. Nejašmić, 1992). Da je geografski položaj naselja važna odredbenica općeg i demografskog razvoja govore i drugi pokazatelji. Prema relevantnim analizama proistječe da će u doglednoj budućnosti (ako ostanu nepromijenjeni osnovni demografski činioci) izumrijeti 70-ak naselja, ili četvrtina ukupnog broja naselja na hrvatskim otocima; odgovarajući udjel u skupini naselja u unutrašnjosti otoka iznosi 36%, a u skupini naselja uz more 13%, dakle, dvostruko manje (Nejašmić, 1991b).

Prema tome, u stručnoj je literaturi jasno utvrđen diferencirani demografski razvitak otočnih naseljskih skupina, dok je utjecaj turizma na takva kretanja tek naznačen. Stoga je cilj ovog rada pridonijeti znanstvenoj spoznaji o ulozi turizma u diferenciranom demografskom razvitku hrvatskog otočja, odnosno otočnih naseljskih skupina. U širem smislu svrha je rada potkrijepiti opća znanja o populacijskom razvitku hrvatskog otočja te pridonijeti proučavanju turizma kao bitnog čimbenika svekolikog otočnog razvoja.

Da bi se ostvarili zadani ciljevi i detaljnije razmotrile sve relevantne značajke valjalo je odabrati manji, a to znači i homogeniji otočni prostor. Na taj je način dio geografskih čimbenika, koji značajno pridonose heterogenosti hrvatskog otočja (npr. udaljenost od najvažnijeg emitivnog turističkog prostora), isključen iz mogućeg jačeg utjecaja na rezultate analize. Izabrano je srednjodalmatinsko otočje koje veličinom i strukturom naseljskog skupa te općim, demografskim i turističkim značajkama predstavlja dobru podlogu (uzorak) za temeljito razmatranje i verificiranje dobivenih rezultata.

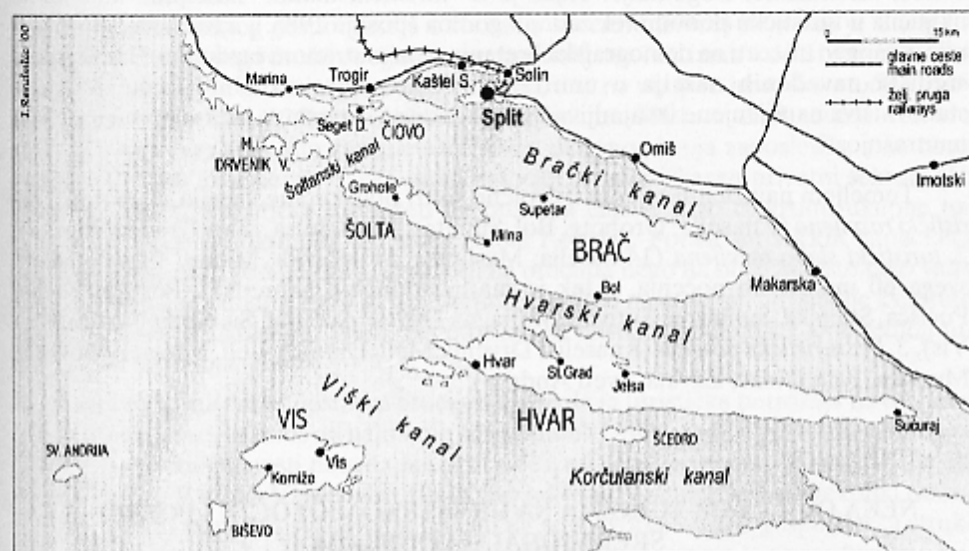
METODOLOŠKA POJAŠNJENJA

Zbog boljeg razumijevanja predočene građe nužno je ukratko dati neke važnije napomene.

1. U ovom je radu pod pojmom srednjodalmatinsko otočje obuhvaćeno osam otoka koji su prema popisu 1991. imali stalne stanovnike i to: Drvenik Mali, Drvenik Veli, Šolta, Brač, Hvar, Vis, Biševo i Sveti Andrija (Svetac). Izostavljen je otok Čiovo jer je s kopnom povezan mostom te dijelom pripada urbanom tkivu Trogira; na taj je način izgubio osnovna obilježja "inzularnosti". Stoga je isključenje Čiova iz analize utje-

caja turizma na diferencirani demografski razvitak otočnih naselja metodološki posve opravdano. Na tako određenom srednjodalmatinskom otočju su 72 naselja (prema popisu 1991); obuhvaća 863,8 km² što je 26,2% površine hrvatskog otočja.

2. Razmatranje obuhvaća razdoblje od 1961. do 1991. kada je bio zadnji popis stanovništva. To je određeno činjenicom da se otočni turizam počeo jače razvijati početkom 1970-ih. Za potrebe usporednog razmatranja statističkih podataka bilo je nužno obuhvatiti i jednu popisnu godinu iz "predturističke faze". Godina 1990. je posljednja za koju se u analizi predočuju podaci statistike turizma, jer je to zadnja godina, koliko-toliko, normalnoga turističkog poslovanja Hrvatske.

Sl. 1. Srednjedalmatinsko otočje

Fig 1. Middle Dalmatian Islands

3. Rad se temelji na analizi podataka službene statistike. Za popisne godine 1981. i 1991. razmatran je kontingent "stanovništva u zemlji". Dakle, nije obuhvaćen kontingent "osoba na privremenom radu u inozemstvu i članova obitelji koji s njima borave". Naime, podaci govore da je popis 1991. godine iskazao osjetno veći broj "inozemaca" (ovaj kontingent stanovništva obuhvaća na otocima 10.342 osobe) nego popis 1981. (ukupno je bilo 4.055 "inozemaca"). Na razini pojedinih otoka i naselja razlike su još veće (npr. Komiža je 1981. imala 4 "inozemca", a 1991. čak 390). Budući da u tome razdoblju nije došlo do prekomjerne vanjske migracije (naprotiv, iseljavanje je slabije u odnosu na ranije desetljeće), očito se radi o boljem popisnom obuhvatu "inozemaca" (dijelom je broj stanovnika povećan i uslijed "pretvorbe" vikendaša u stalne stanovnike). Kako je u slučaju otoka i primorja riječ uglavnom o "prekomorskim inozemcima" (ili iseljenicima u klasičnom smislu; usp. Mikačić, V., 1978), to stanoviti porast broja stanovnika djelomice zamagljuje stvarno stanje i predstavlja revitalizaciju "na papiru". Prema tome, analiza temeljena na stanovništvu "u zemlji" metodološki je opravdana, a u slučaju hrvatskog otočja više nego preporučljiva.

4. Osnovna podjela naselja polazi od geografskog smještaja, tj. nalazi li se naselje u unutrašnjosti otoka ili uz more. Izdvojene su dvije skupine otočnih naselja: 1. *u unutrašnjosti* (43 naselja) i 2. *uz more* (29 naselja). Naselja uz more izdvajana su u podskupove ovisno o kretanju i intenzitetu turističkog prometa. Turistički razvijena naselja izdvojena su temeljem velikog broja noćenja i činjenice da više desetljeća bilježe značajan turistički promet. Pritom je težište bilo na "inozemnom turizmu" jer je on ponajbolji pokazatelj turističke razvijenosti (usp. tab. 5). Zato, primjerice, u skupinu turistički razvijenih naselja nije ušla Komiža koja je 1985. zabilježila 52.644 noćenja, ali svega 393 "inozemna". U skupinu turističkih naselja nisu uvrštena naselja: Gdinj, Pitve, Svirče, Zastrazišće, Bogomolje. Riječ je o "turistički malim" naseljima koja su se uključila u turističku ponudu tek zadnjih godina (poslije 1985.), a to znači da turizam nije ni mogao utjecati na demografska kretanja u razmatranom razdoblju. Budući da su središta navedenih naselja u unutrašnjosti (uz more su samo kuće domaćeg stanovništva namijenjene iznajmljivanju i vikendice) razvrstana su u skupinu naselja u unutrašnjosti.

Temeljem navedenih mjerila izdvojene su tri podskupine naselja uz more: 1. *turistički razvijena* (7 naselja: Grohote, Bol, Supetar, Hvar, Jelsa, Stari Grad i Vrboska), 2. *turistički slabo razvijena* (14 naselja: Maslinica, Stomorska, Milna / 1985. imala je svega 60 inozemnih noćenja, a tek je marina donijela napredak/, Postira, Povlja, Pučišća, Splitska, Sumartin, Sutivan, Milna /na Hvaru/, Sućuraj, Sv. Nedjelja, Komiža i Vis), 3. *bez turističke ponude* (8 naselja: Drvenik Mali, Drvenik Veli, Mirca, Bobovišća, Murvica, Ivan Dolac, Zavala, Sveti Andrija).

NEKA OBILJEŽJA TURIZMA NA HRVATSKOM OTOČJU I POSEBICE SREDNJODALMATINSKOM

Počeci hrvatskog otočnog turizma sežu u prošlo stoljeće, ali je jači razvoj započeo krajem 1970-ih uspostavljanjem brojnih trajektnih veza i izgradnjom cestovne mreže i drugih pogodnosti na otocima. Izgradnjom temeljne infrastrukture (vodovodi, ceste, telekomunikacije itd.) otoci su postali vrlo privlačni za ljetni odmor. Na ukupnom je otočju početkom 1990-ih 120 naselja, ili 40% naseljskog skupa, bilježilo dolazak turista (V. Mikačić, Z. Pepeonik, 1997). Na srednjodalmatinskom otočju odgovarajući je udjel 36,1%.

Razvitkom turizma iz temelja se mijenja filozofija gospodarenja kao i način života na otocima, tj. cjeloviti otočni prostor postaje glavni razvojni resurs. Može se reći da su rijetki prostori gdje svakoliki ambijent postaje resurs kao što je to na otocima (I. Šimunović, 1994). Nedvojbeno je da razvoj turizma otvara otočnom stanovništvu nove perspektive života i rada (prije svega zapošljavanje izvan domaćinstva). Velika gospodarska vrijednost turizma, pored ostalog, sastoji se u njegovoj tzv. konverzijskoj funkciji, tj. sposobnosti da vrednuje materijalna i kulturna dobra koja nemaju svojstva robe niti prometnu vrijednost, kao što su: more, obala, klima, geoprometni položaj, tradicija, kulturno-povijesni spomenici itd.; dakle, upravo one vrijednosti s kojima otoci obiluju.

Nažalost, razvoj turizma tekao je uglavnom stihijski, bez koncepta razvoja cjeline i njenih dijelova. Najveći nedostatak otočnog turizma (ali i hrvatskog turizma u cjelini) sadržan je u samoj njegovoj strukturi. Naime, turizam u širem gospodarskom smislu predstavlja složeni gospodarski sustav. Čine ga razne sastavnice (djelatnost), kao što su ugostiteljstvo, poljoprivreda, trgovina, promet itd.; turizam ujedno potiče njihov razvoj. Pritom je nužno da su sastavnice međusobno usklađene i što ravnomjernije razvijene. Ali nije tako. Dosadašnjom razvojnom i poslovnom politikom poticano je samo ugostiteljstvo (s hoteljerstvom) dok su druge djelatnosti (sastavnice) zaostajale i tako bitno smanjivale moguće učinke turizma (M. Montana, 1987). Na otocima je posebice zaostajala poljoprivreda (J. Defilippis, 1997).

Ovisnost otočnog gospodarstva o turizmu općenito je veća nego što je slučaj na obali. Udio privatnog i društvenog sektora ugostiteljstva i turizma u društvenom proizvodu 1991. godine u otočnim je općinama (odnosi se na ukupno hrvatsko otočje) iznosio 26%, a na obali 12%; u otočnim je općinama 1991. u društvenom sektoru ugostiteljstva i turizma bilo zaposleno 27% od ukupnog broja zaposlenih, a na obali svega 9% (udio zaposlenih u ovoj grani je i veći jer nije iskazan privatni sektor) (V. Mikačić, 1994). Turistički kapaciteti na otocima čine gotovo četvrtinu ukupne turističke ponude cjelokupnog Primorja (otoci i obala). Porast turističkih kapaciteta zadnjih petnaestak godina bio je ubrzaniji na otocima nego na obali, ali isto tako valja istaknuti da su početkom 1990-ih smještajni kapaciteti na otocima bili slabije kvalitete nego na obali (V. Mikačić, 1994). Na otocima su nastale rijetke oaze kvalitetnog turizma (M. Montana, 1994).

Bez obzira na sve nedostatke procjenjuje se da je turistička potrošnja na otocima 1998. godine dosegla iznos od najmanje 415 milijuna USD (i to bez potrošnje nautičara za koju nema mogućnosti pouzdanije procjene), od čega na inozemne posjetitelje otpada 77% (A. Radnić, V. Mikačić, 1994). Što takva potrošnja znači za svekoliki razvoj otočja, dakle, i populacijski? Već je rečeno da nije stvorena takva gospodarska struktura u kojoj bi se djelatnosti razvijale na temelju otočnih resursa te se međusobno nadopunjavale i poticale. To znači da se promet i učinci od turizma ne prelijevaju iz djelatnosti u djelatnost u okviru pojedinog otoka, već se odlijevaju u druge krajeve i više nego što je objektivno potrebno. Naime, prisutna je vrlo velika zavisnost otoka o drugim krajevima, pa čak i glede opskrbe proizvodima koji bi se mogli proizvoditi na otocima (M. Montana, 1987). Na taj način od turističke potrošnje nastale na otoku znatno više koristi imaju druga područja nego sami otočani. Sve navedeno ukazuje na to da je uloga turizma u općem razvoju otoka, pa tako i u demografskim promjenama, najvjerojatnije manja nego što bi se dalo zaključiti na temelju turističkog prometa. U svakom slučaju uloga je manja nego što bi mogla i trebala biti.

Na srednjodalmatinskim otocima bilo je 1990. u turističkoj ponudi 42.700 kreveta (može se reći *ležaja*, jer su uračunati i kapaciteti kampova), što je 19% smještajnih kapaciteta cijelog hrvatskog otočja. Ipak, to je osjetno manje od udjela stanovništva srednjodalmatinskog otočja u ukupnoj otočnoj populaciji (1991. godine 25,6%). Na srednjodalmatinskim otocima struktura smještajnih kapaciteta osjetno je bolja (kvalitetnija) nego na cijelom hrvatskom otočju. Hoteli (i slično) čine 28,7% ukupnih kapaciteta (tab. 1), dok odgovarajući udjel na ukupnom otočju iznosi 17,6%. U razdoblju 1972-1990. prosječna godišnja stopa rasta ukupnog broja kreveta na razmatranom otočju iznosila je 2,29%, a najbrže je rastao broj kreveta u privatnom smještaju (3,42%).

Tab. 1 Struktura smještajnih kapaciteta na srednjodalmatinskom otočju 1972, 1980, 1985. i 1990. godine

Godina	Hoteli i slično		Privatni smještaj		Ostalo*		Ukupno kreveta (ležaja)	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
1972.	7 632	27,2	9 730	34,6	10 743	38,2	28 105	100,0
1980.	8 984	28,5	13 245	42,0	9 325	29,5	31 554	100,0
1985.	11 504	32,0	14 759	41,0	9 724	27,0	35 987	100,0
1990.	12 248	28,7	18 372	43,0	12 080	28,3	42 700	100,0
Ø god. stopa 1990/72.	2,58	-	3,42	-	0,65	-	2,29	-

* Uključuje kampove, dječja, omladinska i radnička odmarališta, lječilišta i sl.

Izvor: Promet turista u primorskim mjestima (općinama), - Dokumentacija za pojedine godine, DZS, Zagreb

Od osam naseljenih otoka koji čine srednjodalmatinsko otočje, četiri raspolažu turističkim kapacitetima (Šolta, Brač, Hvar i Vis), a među njima su znatne razlike u ponudi smještaja (tab. 2). U ukupnom broju kreveta s kojima raspolaže razmatrano otočje otok Hvar sudjeluje s 58,8%, a Brač s 34,3%. Hvarsko-brački turizam je, praktički, sinonim za srednjodalmatinski otočni turizam.

Tab. 2 Struktura smještajnih kapaciteta na srednjodalmatinskim otocima 1990. godine

Otok*	Hoteli i slično		Privatni smještaj		Ostalo**		Ukupno kreveta (ležaja)	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Šolta	977	53,9	568	31,3	269	14,8	1 814	100,0
Brač	4 834	33,0	5 270	36,0	4 532	31,0	14 636	100,0
Hvar	5 733	22,8	12 112	48,2	7 279	29,0	25 124	100,0
Vis	704	62,5	422	37,5	-	-	1 126	100,0
Ukupno sred.-dalmat. otočje	12 248	28,7	18 372	43,0	12 080	28,3	42 700	100,0

* Ostali srednjodalmatinski otoci ne raspolažu turističkim kapacitetima.

** Vidjeti napomenu uz tab. 1

Izvor: Isti kao za tab. 1

Prosječne godišnje stope rasta turističkog prometa u razdoblju 1965-1990. pokazuju vrlo ubrzani rast turističkog prometa; ukupni broj posjetitelja rastao je po stopi od 3,74%, a broj noćenja po stopi od 2,85% (tab. 3). Takav rast turističkog prometa valja

Tab. 3 Kretanje turističkog prometa na srednjodalmatinskim otocima 1965, 1972, 1980, 1985. i 1990. godine

Godina	Ukupni turist. promet posjetitelja noćenja		Inozemni turistički promet posjetitelja noćenja		udjel (%) u ukup. broju posjetitelja noćenja	
	1965.	97 915	1 178 025	34 308	410 688	35,0
1972.	153 741	1 695 314	70 453	769 472	45,8	45,4
1980.	243 004	2 689 263	108 300	1 277 437	44,6	47,5
1985.	298 508	3 013 444	153 279	1 685 954	51,3	56,0
1990.	270 057	2 483 702	170 761	1 663 282	63,2	67,0
Ø god. stopa 1990/65.	3,74	2,85	5,32	4,83	-	-

Izvor: Isti kao za tab 1

ponajprije zahvaliti dinamičnijem porastu inozemnog turističkog kontingenta. U četvrt stoljeća broj se inozemnih turista upeterostručio, a broj noćenja učtverostručio; za razliku od domaćih turista čiji je broj uvećan samo 56%. Posljedica takvog kretanja razvidna je i u podatku da je početkom 1990-ih udjel inozemnih turista u ukupnom broju turista iznosio 63,2%, a u ukupnom broju noćenja 67,0% (tab. 3).

Predloženi pokazatelji (tab. 4), a posebice koeficijenti koji se dobiju stavljanjem u odnos turističkih kreveta (ležaja) s drugim odgovarajućim parametrima, pokazuju stupanj turističke razvijenosti i ukazuju na važnost turističko-ugostiteljske djelatnosti u otočnom životu. Koeficijent turističke funkcionalnosti (broj kreveta na 100 stanovnika) 1990. godine iznosio je 146,2 i osjetno je manji od odgovarajućeg pokazatelja za ukupno otočje (180,5).

Tab. 4. Pokazatelji turističke razvijenosti srednjodalmatinskog otočja 1972. i 1990. godine

Pokazatelji*:	Godina	
	1972.	1990.
Duljina boravka posjetitelja	11,0	9,2
Duljina boravka inozemnih posjetitelja	10,9	9,7
Koeficijent turističke funkcionalnosti	88,3	146,2
Iskorištenost kapaciteta	60,3	58,2
Intenzitet ukupnog turističkog prometa	483,0	924,9
Intenzitet inozemnog turističkog prometa	221,3	584,8

* Koeficijenti su izračunati na temelju procijenjenog broja stanovnika 1972. i 1990. godine

1. Koeficijent turističke funkcionalnosti = broj kreveta (ležaja) / broj stanovnika x 100
2. Iskorištenost kapaciteta = broj noćenja / broj kreveta (ležaja)
3. Intenzitet ukupnog turističkog prometa = ukupan broj turista / broj stanovnika x 100
4. Intenzitet inozemnog turističkog prometa = broj ino. turista / broj stanovnika x 100

Izvor: Isti kao za tab. 1

Iskorištenost smještajnih kapaciteta (broj noćenja u odnosu na broj kreveta) iznosila je 1990. godine 58,2 dana (u laganom je smanjenju u odnosu na 1972), što jasno pokazuje da je riječ o kratkoj turističkoj sezoni. Slično je na cijelom otočju, a valja istaknuti da je sezonalnost glavno obilježje čitave turističke djelatnosti u Hrvatskoj. Posebice je nezadovoljavajuća iskorištenost kapaciteta od strane inozemnih posjetitelja; iznosila je 1990. godine 39,0 dana, a čak i u skupini turistički razvijenih naselja iznosila je svega 44,7 dana (tab. 5).

Tab. 5. Pokazatelji razvijenosti inozemnog turizma u odabranim skupinama naselja na srednjodalmatinskim otocima 1990. godine

Pokazatelji*;	O t o č n a n a s e l j a		
	Turistički razvijena	Turistički slabo razvijena	Turistička - ukupno
Udjel (%) inozemnih posjetitelja u ukupnom broju turista	68,6	34,8	63,2
Udjel (%) noćenja inozemnih turista u ukupnom broju noćenja	72,1	38,1	67,0

Pokazatelji*;	O t o č n a n a s e l j a		
	Turistički razvijena	Turistički slabo razvijena	Turistička - ukupno
Duljina boravka inozemnih turista	9,8	9,4	9,7
Iskorištenost kapaciteta od strane inozemnih posjetitelja	44,7	16,3	39,0

* Vidjeti pojašnjenje uz tab. 4

Izvor: Isti kao za tab. 1

Možemo zaključiti da se obilježja turističke djelatnosti na srednjodalmatinskim otocima uklapaju u prethodno opisano opće stanje turizma na hrvatskim otocima.

OPĆE DEMOGRAFSKE ZNAČAJKE RAZMATRANOG PODRUČJA

Podaci demografske statistike i rezultati istraživanja pokazuju da se na hrvatskim otocima odvijaju retrogradni procesi. Demografsko pražnjenje toliko se razmahalo da se već 1960-ih moglo reći da otoci, posebice oni manji, demografski izumiru (M. Friganović, 1962). Riječ je o jakoj depopulaciji, procesu nastalom početkom 20. stoljeća i zahuktalom poslije drugog svjetskog rata (usp. I. Lajić, 1992). I površni promatrač lako može zapaziti da u otočnom prostoru prevladava tzv. depopulacijski krajolik kojeg obilježavaju: ostaci nekadašnjeg kultiviranog zemljišta (bor i makija prekrili su glavninu obradiva tla), kuće koje jedva odoljevaju zubu vremena, neuredne okućnice, porušene ograde, dakle, sve znakovi "gašenja ognjišta" (I. Nejašmić, 1991a).

Desetljećima izloženo gubitku stanovništva danas je hrvatsko otočje (uz brdskoplaninske krajeve) populacijski najslabije područje Hrvatske. U tom je prostoru, koji obuhvaća 3.300 km² (to je 5,84% površine kopnenog dijela državnog teritorija), godine 1880. živjelo 5,58% ukupnog stanovništva Hrvatske, da bi 1991. odgovarajući udio bio više nego dvostruko manji (2,64%). Te je godine na otocima popisano 114.178 stanovnika (bez "inozemaca") pa proistječe da je opća relativna gustoća 34,6 stanovnika/km²; to je 44,0% od prosječne vrijednosti za cijelu Hrvatsku.

Na demografsko pražnjenje nekog područja djeluju brojni međusobno povezani činioci, čije se djelovanje u određenim razdobljima višestruko isprepliće. Što se tiče hrvatskog otočja iseljavanje je, kao svojevrsni derivat društveno-gospodarskog zaostajanja, nedvojbeno glavni činilac nepovoljnih demografskih procesa i prilika (Lajić, I., 1989). Uz depopulaciju, jedno od glavnih demografskih obilježja je oklaštrenost dobrog sastava stanovništva te veća ili manja neravnoteža po spolu (neizbježna posljedica selektivnosti migracije) (Nejašmić, I., 1992).

U novije vrijeme dolaze do punog izražaja posebice odgođeni učinci ranijeg iseljavanja koji se, između ostalog, ogledaju u poremećenom dobrom sastavu i ubrzanom demografskom starenju. To pak razumijeva sužavanje fertilnih skupina, slabljenje vitalnog potencijala i pad bioreproduktivne moći (I. Nejašmić, 1997).

Demografske značajke srednjodalmatinskog otočja, manje-više, uklapaju se u predočenu opću sliku. U razdoblju 1961-1991. zabilježena je jaka depopulacija. Broj stalnih stanovnika smanjen je sa 37.115 na 29.237 ili 22,2%. Valja istaknuti da je u zadnjem međupopisnom razdoblju došlo do stabiliziranja broja stanovnika (indeks 1991/81. iznosi 101,2) (tab. 6 i 7). Opća relativna gustoća iznosi 33,9 stanovnika/km² i gotovo je jednaka onoj za ukupno otočje.

Tab 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika po odabranim skupinama naselja na srednjodalmatinskom otočju 1961-1991.

Skupina otočnih naselja	Broj naselja	Broj stanovnika*				Ø veličina naselja	
		1961.	1971.	1981.	1991.	1961.	1991.
• Uz more - turistički razvijena	7	8 685	9 319	10 413	11 955	1 240,7	1 707,9
• Uz more - turistički slabo razvijena	14	12 925	10 998	9 624	9 602	923,2	685,9
• Uz more - bez turističke ponude	8	1 805	1 269	794	654	225,6	81,8
Uz more - ukupno	29	23 415	21 586	20 831	22 211	807,4	765,9
U unutrašnjosti	43	13 700	10 502	8 064	7 026	318,6	163,4
Sveukupno	72	37 115	32 088	28 895	29 237	515,5	406,1

* Za 1981. i 1991. godinu odnosi se na "stanovništvo u zemlji" (dakle, bez "osoba na privremenom radu u inozemstvu i članova obitelji koji s njima borave"; vidjeti metodološka pojašnjenja).

Izvor: Za 1961. i 1971. Korenčić, M.: Naselja i stanovništvo SRH 1857-1971., JAZU, Zagreb, 1979 (Djela JAZU, knj. 54); za 1981. Dokumentacija 553, Zagreb, RZS, 1984; za 1991. Dokumentacija 911, Zagreb, DZS, 1996; sve prilagođeno naseljskom skupu iz 1991. godine.

Tab. 7. Pokazatelj promjene broja stanovnika po odabranim skupinama naselja na srednjodalmatinskom otočju 1961-1991.

Skupina otočnih naselja	1961 = 100,0	Lančani indeks			1991/ 1981
		1971/61	1981/61	1991/61	
• Uz more - turistički razvijena	100,0	107,3	119,9	137,7	114,8
• Uz more - turistički slabo razvijena	100,0	85,1	74,5	74,3	99,8
• Uz more - bez turističke ponude	100,0	70,3	44,0	36,2	82,4
Uz more - ukupno	100,0	92,2	89,0	94,9	106,6
U unutrašnjosti	100,0	76,7	58,9	51,3	87,1
Sveukupno	100,0	86,5	77,9	78,8	101,2

Prirodno kretanje stanovništva srednjodalmatinskog otočja također je nepovoljno. U razdoblju 1961-1970. prirodna promjena stanovništva bila je pozitivna (priraštaj), ali toliko malih vrijednosti da se može govoriti o "nultom priraštaju" (tab. 8). U sljedeća dva međupopisna razdoblja zabilježena je negativna prirodna promjena, dakle, od 1971. do 1991. na djelu je biološka (prirodna) depopulacija.

Zanimljivo je i znakovito kretanje neto migracijskog salda srednjodalmatinskog otočnog stanovništva po međupopisnim razdobljima. U razdoblju 1961-1970. neto migracijski saldo bio je negativan i iznosio je 5.080 (toliko je bilo više iseljenih nego doseljenih), što je 14% od ukupnog broja stanovnika 1961. godine (tab. 9). U razdoblju 1971-1980. nastavljeni su nepovoljni migracijski tokovi; neto migracijski saldo bio je negativan, ali i gotovo upola manji, iznosio je 2.722 osobe ili 8,5% od ukupnog broja stanovnika 1971. godine. U posljednjem međupopisnom razdoblju došlo je do preokreta. Neto migracijski saldo bio je pozitivan, iznosio je 784 osobe ili 2,7% od ukupnog broja stanovnika 1981. godine. Porast je vrlo mali, ali jasno pokazuje da je zaustavljen višedesetljetni negativni trend i da srednjodalmatinsko otočje počinje privlačiti doseljenike. Međutim, tako generirana pozitivna bilanca nije najpouzdaniji pokazatelj na

Tab. 8. Prirodna promjena (priraštaj) stanovništva po odabranim skupinama naselja na srednjodalmatinskom otočju 1961-1990.

Skupina otočnih naselja	Prirodna promjena (priraštaj)					
	1961-1970.		1971-1980.		1981-1990.	
	broj	IPP*	broj	IPP	broj	IPP
• Uz more - turistički razvijena	95	1,08	455	4,82	507	4,82
• Uz more - turistički slabo razvijena	162	1,26	-262	-2,40	-248	-2,60
• Uz more - bez turističke ponude	-37	-2,18	-104	-8,80	-106	-15,27
Uz more - ukupno	220	0,94	89	0,41	153	0,74
U unutrašnjosti	-167	-1,21	-560	-5,30	-595	-7,30
Sveukupno	53	0,14	-471	-1,47	-442	-1,53

*IPP (indeks prirodne promjene) pokazuje udio (%) kumulativne prirodne promjene (npr. 1961.-1970.) u ukupnom broju stanovnika početkom promatranog razdoblja (npr. 1961.).

Izvor: Tablogrami prirodnog kretanja stanovništva za pojedine kalendarske godine, DZS, Zagreb; budući da se vitalna statistika po naseljima obrađuje i objavljuje od 1963. godine to su za 1961. i 1962. podaci procijenjeni (procijenio I. N.).

temelju kojeg bi se moglo zaključiti da je nastupilo razdoblje općeg društvenog napretka i demografskog oživljavanja. Naime, neki parcijalni podaci govore da u "ulaznoj struji" dobrim dijelom sudjeluju umirovljenici, dok u odlasku s otoka prednjače mladi. Osim toga, s vremenom u izrazito emigracijskim krajevima, a takvi su upravo srednjodalmatinski otoci, smanji se "iseljenička baza", tj. kontingenti mladog stanovništva, pa iseljavanje nužno oslabi, a ponegdje i "presuši" (I. Nejašmić, 1991a). Prema tome, uzroci smanjenog iseljavanja mogu biti i čisto demografski.

Tab. 9 Neto migracijski saldo (S_n) po odabranim skupinama naselja na srednjodalmatinskom otočju 1961-1990.

Skupina otočnih naselja	Neto migracijski saldo (S_n)					
	1961-1970.		1971-1980.		1981-1990.	
	broj	(%)*	broj	(%)	broj	(%)
• Uz more - turistički razvijena	545	6,20	621	6,58	1 013	8,42
• Uz more - turistički slabo razvijena	-2 103	-16,37	-1 104	-10,13	242	2,54
• Uz more - bez turističke ponude	-478	-28,17	-384	-32,49	-38	-5,48
Uz more - ukupno	-2 036	-8,73	-867	-4,03	1 217	5,87
U unutrašnjosti	-3 044	-22,09	-1 855	-17,55	-433	-5,31
Sveukupno	-5 080	-13,69	-2 722	-8,48	784	2,71

* Udjel (%) u ukupnom broju stanovnika početkom razdoblja (P)

Izvor: izračunato prema podacima u tab. 6 i 8

Razumljivo, između pojedinih otoka postoje razlike u demografskim značajkama. Posebice to vrijedi za određene naseljske skupine među kojima nisu rijetka i posve suprotna demografska kretanja. O tome više u sljedećem odjeljku.

DEMOGRAFSKI RAZVITAK OTOČNIH NASELJA I ULOGA TURIZMA

Polazeći od čvrste pretpostavke da je turizam imao važnu ulogu u oblikovanju raznolike demografske slike na srednjodalmatinskim otocima, izdvojili smo dvije osnovne skupine naselja i tri podskupine (vidjeti metodološka pojašnjenja). Već osnovni demografski podaci jasno pokazuju značajne razlike između skupine otočnih *naselja u unutrašnjosti* i skupine *naselja uz more*. Pogledajmo podatke izvučene iz tab. 6, 7, 8 i 9:

Pokazatelj:	naselja u unutrašnjosti	naselja uz more
Prosječna veličina naselja 1991.	163,4	765,9
Indeks promjene broja stan. 1991/61.	51,3	94,9
Indeks promjene broja stan. 1991/81.	87,1	106,6
Prirodna promjena (apsolutno) 1981-1990.	-595	153
Neto migracijski saldo (aps.) 1981-1990.	-34	1 217

U razdoblju 1961-1991. skupina *naselja uz more* bilježi smanjenje broja stanovnika, ali dosta slabog intenziteta. Može se reći da opće kretanje obilježava stagnacija, ali i značajan porast u posljednjem međupopisnom razdoblju. Istodobno je u skupini naselja u unutrašnjosti prepolovljen broj stanovnika, a jaka depopulacija obilježava i posljednje međupopisno razdoblje. Takvo kretanje izravno se odrazilo na prosječnu veličinu naselja: ona uz more su razmjerno velika, dok su naselja u unutrašnjosti mala s tendencijom da budu još manja.

Skupinu naselja u unutrašnjosti kroz čitavo razdoblje obilježava negativna prirodna promjena, tj. prirodna (biološka) depopulacija; posebice je nepovoljno što se povećavala iz desetljeća u desetljeće. Na taj je način u razdoblju 1971-1980. izgubljeno 5,3% bazične populacije, a u razdoblju 1981-1990. čak 7,3% (tab. 8). U skupini naselja uz more prirodna promjena je u čitavom razdoblju pozitivna. Prema tome, među razmatranim skupinama naselja u prirodnom kretanju postoje dijametralne razlike.

U prva dva međupopisna razdoblja i jedna i druga naseljska skupina imale su negativan migracijski saldo, s time da je bio puno izrazitiji u skupini naselja u unutrašnjosti (tab. 9). U posljednjem međupopisnom razdoblju dolazi do značajne i znakovite promjene. Naselja u unutrašnjosti i dalje imaju negativan neto migracijski saldo (istina, nešto oslabljen), dok naselja uz more bilježe pozitivan i dosta veliki saldo.

Predočeni nalazi potvrđuju tvrdnju datu u uvodnom dijelu za ukupno otočje. Naselja u unutrašnjosti otoka doživljavaju pravi demografski slom dok skupina naselja uz more, zahvaljujući dinamičnijem gospodarskom kretanju, koje je primarno potaknuo razvoj turizma, u novije vrijeme bilježe porast broja stanovnika. Razvojem turizma napreduje samo uski obalni pojas, dok unutrašnjost ostaje izvan glavnih tokova, zaostaje i ubrzano depopulira. Može se reći da je turizam ubrzao demografske procese pridonijevši, posebice, pražnjenju naselja u unutrašnjosti. Koliko je, pak, utjecalo na demografski razvoj naselja uz more pokušat ćemo utvrditi u daljnjem razmatranju.

Predočeni tabelarni podaci jasno pokazuju velike razlike u demografskom kretanju pojedinih podskupina naselja. Radi preglednosti rekapitulirat ćemo važnije pokazatelje za podskupine naselja uz more:

Pokazatelj:	turistički razvijena	turistički slabo razvijena	bez turističke ponude
Prosječna veličina naselja 1991.	1 707,9	685,9	81,8
Indeks promjene broja stan. 1991/61	137,7	74,3	36,2
Indeks promjene broja stan. 1991/81	114,8	99,8	82,4
Prirodna promjena (aps.) 1981/1990.	507	-248	-106
Neto migracijski saldo (aps.) 1981-1990.	1 013	242	-38

U razdoblju 1961-1991. skupina turistički razvijenih naselja bilježi dosta jako povećanje broja stanovnika. Istodobno je u skupini turistički slabo razvijenih naselja zabilježeno značajno smanjenje uz stagnaciju u posljednjem međupopisnom razdoblju. Skupinu naselja bez turističke ponude, pak, obilježava izrazita depopulacija. Takvo kretanje, uzročno-posljedično, povezano je i s prosječnom veličinom naselja: ona turistički razvijenija su razmjerno velika, a vidimo i demografski stabilna, naselja turistički slaba su razmjerno mala (može se reći da su za otočne prilike osrednje veličine) i demografski nestabilna, dok su naselja bez turističke ponude vrlo mala s izrazito regresijskim populacijskim značajkama.

Skupinu turistički razvijenih naselja kroz čitavo razdoblje obilježava pozitivna prirodna promjena. Skupina turistički slabo razvijenih naselja imala je, pak, u razdoblju 1961-1970. pozitivnu prirodnu promjenu (priraštaj), da bi od tada bilježila negativne vrijednosti. Naselja bez turističke ponude stalno su imala negativnu prirodnu promjenu, a što je još nepovoljnije, prirodna (biološka) depopulacija je jačala iz desetljeća u desetljeće. Na taj je način u razdoblju 1981-1990. izgubljeno čak 15,3% bazične populacije (tab. 8). Prema tome, možemo zaključiti da među razmatranim skupinama naselja u prirodnom kretanju postoje značajne pa i dijametralne razlike.

Skupina turistički razvijenih naselja u cijelom je razdoblju imala pozitivan i razmjerno veliki neto migracijski saldo; uz to najizrazitiji je u zadnjem međupopisnom razdoblju (tab. 9). Skupina turistički slabo razvijenih naselja imala je u prva dva razdoblja izrazito negativan neto migracijski saldo, a pozitivan u zadnjem međupopisnom razdoblju. Skupina naselja bez turističke ponude bilježila je, pak, u cijelom razdoblju izrazito jak negativan neto migracijski saldo; vidljivo je da su u novije vrijeme negativne vrijednosti nešto ublažene (iscrpljena je "iseljenička baza").

U ocjenjivanju važnosti turizma valja imati u vidu da su neka turistički razvijena naselja ujedno i otočna središta s upravnom funkcijom (Hvar, Supetar), što je nesumnjivo pridonijelo njihovom dinamičnijem demografskom razvoju. No, bez obzira na utjecaj ovog ili nekog drugog čimbenika, izvjesno je da razvijeni turistički sektor inducira demografsko oživljavanje i napredak.

Prethodnu konstataciju podupire i primjer Bola, bračkog naselja s vrlo razvijenim turizmom, ali bez centralnih funkcija; među razmatranim naseljima na prvome je mjestu po turističkom prometu inozemnih gostiju, a tek je nedavno postao središtem male općine. Broj stanovnika je u tri desetljeća povećan 50%, a samo u zadnjem

međupopisnom razdoblju 35% (tab. 10). Obilježja prirodne promjene gotovo prate dinamiku razvoja turizma: u prvom desetljeću prirodna promjena je negativna (turizam je još nedovoljno razvijen; godine 1965. bilo je svega 2.970 inozemnih posjetitelja), da bi u sljedeća dva desetljeća bila zabilježena pozitivna promjena (priraštaj) i to s tendencijom značajnog povećanja (turizam je u međuvremenu stasao; godine 1990. bilo je 44.040 inozemnih posjetitelja). Neto migracijski saldo je nedvojbeno u izravnoj vezi s napretkom turizma. U razdoblju 1981-1990. neto migracijski saldo je pozitivan i velik: više je doselilo 236 osoba nešto što je iselilo, što je 22,1% u odnosu na broj stanovnika 1981.

Tab. 10. Neki pokazatelji demografskog razvitka Bole 1961-1991.

Broj stanovnika *					
1961.	1971.	1981.	1991.		
951	1 021	1 066	1 438		
		Lančani indeks		1991/	
1961=100,0	1971/61	1981/61	1991./61.	1981.	
100,0	107,4	112,1	151,2	134,9	
Prirodna promjena (priraštaj)					
1961-1970.		1971-1980.		1981-1990.	
broj	IPP*	broj	IPP	broj	IPP
-20	-2,10	65	6,37	136	12,76
Neto migracijski saldo (S_n)					
1961-1970.		1971-1980.		1981-1990.	
broj	(%)*	broj	(%)	broj	(%)
90	9,46	-20	-1,96	236	22,14

* Vidjeti napomene uz prethodne tablice

ZAKLJUČAK

Rezultati analize potvrdili su pretpostavku da je turizam imao važnu ulogu u oblikovanju raznolike demografske slike na srednjodalmatinskim otocima. Pokazalo se da razvojem turizma napreduje samo uski obalni pojas (i to ne sva naselja), dok unutrašnjost ostaje izvan glavnih tokova, zaostaje i ubrzano depopulira. Može se reći da je turizam ubrzao demografske procese pridonijevši, posebice, praznjenju naselja u unutrašnjosti otoka.

Predočeni podaci i nalazi, nadalje, navode na zaključak da je turizam snažno utjecao na diferencirani demografski razvoj otočnih naselja uz more. Može se reći da je u svemu tome uloga turizma razmjena njegovoj snazi. Krajnje pojednostavljeno može se utvrditi sljedeće: a) jaki turizam znači demografski napredak, b) slab turizam znači, pak, populacijsko stagniranje i nazadovanje bez većih izgleda za obrat takvih tokova i c) tamo gdje nema turističke ponude, a to znači ni važnog izvora zarade, perspektiva je demografsko izumiranje.

Bez obzira na činjenicu da i drugi čimbenici utječu na oblikovanje odgovarajuće demografske slike nekog otočnog naselja (npr. upravna funkcija), izvjesno je da razvijeni

turistički sektor snažno inducira demografsko oživljavanje i napredak. Otočni bi turizam, nedvojbeno, imao još jačeg utjecaja na demografska kretanja da je prevladao svoje glavne nedostatke i postao učinkovitiji.

Prema tome, nužno je razvijati suvremeni turizam na hrvatskim otocima, jer je riječ o važnoj gospodarskoj grani čijim razvitkom napreduje ukupno gospodarstvo, a potiče se i sociokulturni razvitak te demografsko oživljavanje. Pritom valja nastojati da sve sastavnice koje turizam čine složenim gospodarskim sustavom (ugostiteljstvo, poljoprivreda, trgovina, promet itd.) budu međusobno usklađene i što ravnomjernije razvijene. Nedvojbeno je da uspješan model egzistencije na otocima valja temeljiti na konceptu "mješovitog gospodarstva". Turizam treba biti samo dio (moguće je i glavni) ukupnoga otočnoga gospodarstva i življenja.

Svjetski trendovi i kretanja na globalnom turističkom tržištu pokazuju porast zanimanja za primorskim prostorima općenito, a za otocima posebice. Prema tome, moguće je da otoci postanu hrvatska razvojna prednost, a ne da ih se katkad doživljava kao svojevrtni teret. Pritom valja voditi računa o izboru objekata i opterećenosti svakog otoka (carrying capacity) i posebice njegovoj zaštiti te o interesima mjesnog pučanstva; jednom riječju o održivom razvoju. Kada su u pitanju otoci nužno je naći ravnotežu koja će poštovati materijalno i duhovno bogatstvo naroda, ali bez uništavanja temelja na kojem to bogatstvo počiva.

LITERATURA

- Defillippis, J., 1997.: Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede, Sociologija sela, 1-4, 1-10.
- Friganović, M., 1962.: Suvremeni geografski problemi naših otoka, Geografski horizont, 1-2, 30-41.
- Kunst, I., 1997.: Turizam - sektorska studija, u: Nacionalni program razvitka otoka (ur. Nenad Starc.. et al), 1997., Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb, 127-158.
- Lajić I., 1989.: Utjecaj društveno-ekonomskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća, Migracijske teme, 4, 307-324.
- Lajić, I. 1992.: Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije, Consilium i Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Lajić, I., 1997.: Suvremena demografska problematika jadranskih otoka, u: Nacionalni program razvitka otoka (ur. Nenad Starc..et al), 1997., Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb, 13-32.
- Mikačić, V., 1978.: Regionalni aspekt poslijeratnog iseljavanja iz SR Hrvatske u prekomorske zemlje, Centar za istraživanje migracija, Zagreb (Teme o iseljeništvu, sv. 8).
- Mikačić, V., 1987.: Demografska kretanja na jadranskim otocima: suvremeno stanje i perspektive, Pomorski zbornik, knj. 25, 57-73.
- Mikačić, V., 1994.: Otočni turizam Hrvatske, Društvena istraživanja, god. 3, 4-5, 517-529.
- Mikačić, V., Pepeonik, Z., 1997.: The Importance of Island Tourism to the Foreign Tourist Turnover of Croatia, in: Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe, Department of Regional and Tourism Geography Wrocław University, Wrocław.
- Montana, M., 1987.: Društveno-ekonomski razvoj jadranskih otoka, Pomorski zbornik, knj. 25, 75-100.
- Montana, M., 1994.: Ekonomija malih razmjera u otočnom razvoju, Društvena istraživanja, god. 3, 4-5, 531-546.
- Nejašmić, I., 1991a.: Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi, Globus (etc.), Zagreb.
- Nejašmić, I., 1991b.: Depopulacija istočnojadranskih otoka i izumiranje kao moguća demografska perspektiva, Migracijske teme, 1, 77-99.
- Nejašmić, I., 1991.: Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva istočnojadranskog otočja (1953-1991), Acta Geographica Croatica, 27, 15-34.
- Nejašmić, I., 1997.: Suvremene značajke (bio)reprodukcije stanovništva hrvatskog otočja, Migracijske teme, 1-2, 71-83.

- Nejašmić, I., 1998.: Croatian Islands: The Role of Demographic Features in Tourism Development, Hrvatski geografski glasnik, 60, 17-30
- Radnić, A., Mikačić, V.: Turizam i održivi razvoj hrvatskih otoka, u: Strategija održivog razvitka hrvatskih otoka. - Zbornik radova sa znanstvenog skupa (Hvar, svibanj 1994). Ministarstvo pomorstva, prometa i veza, str. 235-347
- Šimunović, I., 1994.: Otoci u svjetlu socio-ekonomskih kretanja, Društvena istraživanja, 4-5, 451-466.

SUMMARY

Role of Tourism in Differentiated Demographic Development of the Island Settlements: Example of Middle Dalmatian Islands

by

Ivo Nejašmić

The Middle Dalmatian Islands have been chosen for making an analysis of the tourism role in differentiated demographic development of the island settlements. These islands include eight islands (without the Island of Čiovo) with the total area of 863.8 km² (26.2% of the Croatian islands area) and 72 settlements. The analysis covers the period 1961-1991.

The basic division of the settlements starts from the geographic position, i. e. whether the settlement is situated in the interior of the island or on the island coast. Two groups of the island settlements have been singled out: 1. *in the interior* (43 settlements) and 2. *on the island coast* (29 settlements). According to the criterion of tourism development, the group of settlements on the island coast have been divided into three subgroups: 1. *developed* (7 settlements), 2. *poorly developed* (14 settlements) and 3. *without tourism offer* (8 settlements).

In 1990, the tourism offer of the Middle Dalmatian Islands registered 42,700 beds, which made 19 percent of all Croatian islands accommodation capacities. Yet, it was appreciably less than the share of the Middle Dalmatian Islands population in the total island population (in 1991 it was 25.6%). On the studied islands the structure of accommodation capacities was appreciably better (of a higher quality) than it was on all Croatian islands. Hotels (and similar) accounted for 28.7 percent of all capacities, while the corresponding share on the whole islands amounted to 17.6 percent. In the period 1972-1990, the average annual growth rate of the total number of beds came to 2.29 percent, and the number of beds in private accommodation grew most rapidly (3.42%).

Demographic features of the Middle Croatian Islands harmonize, more or less, with the general picture of the Croatian islands. In the period 1961-1991, a strong depopulation was registered; the number of permanent population decreased from 37,115 to 29,237 or for 22.2 percent. It should be noted that during the last intercensus period there was stabilization of the population number (1991/81 index came to 101.2). General relative population density amounted to 33.9 inhabitants/km² and was nearly equal to that calculated for all islands. Natural population trends on the Middle Dalmatian Islands were also unfavourable. In the period 1961-1970, the natural population change was positive (growth), but so low that we can speak about "zero growth". During the following two inter-census periods a negative natural change was registered, so, from 1971 to 1991 a biological (natural) depopulation occurred.

In the period 1961-1991 the group of settlements on the island coast registered the population number decrease of a rather poor intensity, but with a considerable increase in the last inter-census period. This group of settlements had positive natural trends in the whole period; in the last inter-census period it registered a rather large positive net migration balance. These data were quite opposite for the group of settlements in the interior. The population number was halved, and the last inter-census period was also characterized by a strong depopulation. This group had a negative natural (biological) change, and also a markedly negative net migration balance.

The results of the analysis have affirmed the presumption that tourism had an important role in forming various demographic pictures of the Middle Dalmatian islands. The settlements in the interior of the islands experienced a real demographic collapse, while the group of settlements on the island coast more recently registered a growth of population number owing to more dynamic economic trends which primarily stimulated tourism development. It has turned out that tourism development influenced only the narrow coastal zone (and not all settlements), while the interior remained out of the main flows, underdeveloped and af-

ected by quick depopulation. It can be said that tourism quickened demographic processes having contributed, especially, to emptying of the island interior settlements.

The analysis has clearly shown great differences in demographic trends of particular subgroups of the settlements on the island coast. According to tourism development, the group of *developed settlements* registered, in the studied period, a rather strong population number growth (index 137.7); during the whole period this group was characterized by a positive natural change and by a positive and relatively large net migration balance. Simultaneously, the group of *poorly developed settlements* registered an important decrease of the population number and stagnation during the last inter-census period. In the period 1961-1970, the group of settlements had a positive natural change (growth), but had registered negative values since; during the first two periods it also had a markedly negative net migration balance, and a positive one only during the last inter-census period. The group of *settlements without tourism offer* is characterized by prominent depopulation, a stable and strong negative natural change and a very strong negative net migration balance.

Accordingly, tourism has strongly influenced differentiated demographic development of the island coastal settlements. It can be said that the role of tourism is proportional to its power. Extremely simplified, the following can be said: a) strong tourism means demographic progress, b) poor tourism means population stagnation and decline without greater chances of changing such flows, and c) where there is no tourism offer, and that means no important source of profit, the prospects is demographic extinction.

The conclusion is that it is necessary to develop tourism on the Croatian islands, because the speech is about an important economic branch, the development of which makes the entire economy grow, stimulates the socio-cultural development and demographic revival. In this matter, it is necessary to take into account the choice of objects and carrying capacity of each island and, especially, its protection and interests of the local population; in one word, sustainable development.

Primljeno (Received): 11-1-2000

Prihvaćeno (Accepted): 8-5-2000